

تبعیض جنسی؛ مسئله ای جهانی

مجید حسینی نثار

دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش اجتماعی دانشگاه تهران
Hosseni302003@yahoo.co.uk

○ پیکار با تبعیض جنسی: پاکسازی کتاب، خانه،
مدرسه و جامعه از کلیشه‌های تبعیض جنسی
○ آندره میشل
○ محمد جعفر پوننده
○ نشر چشمه
○ ۱۳۸۱، ۲۳۹، صفحه، ۱۰۰۰ نسخه، ۲۳۰۰ تومان

کتاب‌های کودکان از تبعیض جنسی)، سه پیوست، ارجاعات کتابشناختی و فهرست کتابهای برگزیده است. خانم آندره میشل فارغ‌التحصیل دکترای جامعه‌شناسی از دانشگاه پاریس در سال ۱۹۵۹ دارای تألیفات متعدد به زبان فرانسوی است که به جز این کتاب، تاکنون دو کتاب جامعه‌شناسی خانواده و ازدواج و جنبش اجتماعی زنان نیز از وی به فارسی ترجمه شده است.^۱

پیکار با تبعیض جنسی حاصل پژوهش شخصی نویسنده بر روی بررسی‌های یونسکو (UNESCO) است. بررسی‌هایی که یونسکو از سال ۱۹۸۱ با دو هدف زدودن کلیشه‌های سنتی از زن و مرد در کتابهای درسی و استفاده از تصویرهای مثبت مشارکت زنان در مناطقی از جمله چین، فرانسه، کویت، نروژ، پرو، اوکراین و زامبیا انجام داده است.

مقدمه

در مقدمه کتاب با تعریفی از اصطلاح «تبعیض جنسی» آشنا می‌شویم: «تبعیض جنسی یعنی اعمال و رفتار، پیشداوریها و ایدئولوژی‌هایی که زنان را فرودست‌تر و کم ارزش‌تر از مردان و مردان را مسلط بر زنان می‌دانند... تحت تأثیر جنبشهای طرفدار حقوق و آزادی زنان است که این مفهوم رواج یافته است.» (ص ۱۵) نویسنده اشاره می‌کند که تبعیض جنسی مسئله‌ای جهانی است بنابراین مقابله‌ای جهانی را می‌طلبد. از این رو لازم است که مطالعات و تجربیات کشورهای مختلف مورد توجه قرار گیرد. بدین ترتیب خواننده در هر فصل به قاره‌ای سفر می‌کند.

این کتاب بر مبنای پژوهشهای صورت گرفته به درخواست یونسکو نگاشته شده است و به خوبی نشان می‌دهد کلیشه‌های تبعیض جنسی در کتابهای کودکان و کتابهای درسی تمام کشورها وجود دارد. ضرورت اقدامی برای زدودن این کلیشه‌ها نویسنده را واداشته است با ارائه دو راهنمای تحلیلی (یکی برای شناسایی کلیشه‌ها و دیگری برای آفرینش آثار تبعیض ستیز) کتاب خود را سامان دهد. هر چند زدودن تبعیض جنسی از کتابهای درسی به تنهایی کافی نیست اما همین اقدام با توجه به تأثیری که کودکان از محیط و مدرسه و تصاویر کتابهای درسی می‌پذیرند، قابل تأمل و ستایش است.

«ما به اصول عدالت متساوی متعهد می‌باشیم و بر مبنای این اصول حاکمیت مطلق پادشاهان را که هزاران سال با تکیه به تفاوت‌های ذاتی و تغییرناپذیر تمکین بندگان را می‌طلبید، از میان برداشتیم و بر مبنای همین اصول حقانیت، تملک بردگان را که هزاران سال با تکیه به تفاوت‌های ذاتی و تغییرناپذیر معتبر بود، باطل نموده‌ایم و بر مبنای همین اصول اکنون بدیهی است که باید نظام مردان و تمکین زنان را با هم باطل نماییم.» (استوارت میل، ۱۳۷۷: ص ۴). جان استوارت میل مدافع بزرگ حقوق زنان در پارلمان انگلیس حدود ۱۴۰ سال پیش سخنان مذکور را به زبان آورد، اگرچه از آن زمان تاکنون زنان، بسیاری از حقوق خود را از طریق جنبشهای اجتماعی به دست آورده‌اند اما هنوز تبعیض بین مردان و زنان از میان نرفته است. به قسمی که «در حال حاضر سه پنجم از مجموع یک صد و چهار میلیون کودکی که در سطح جهان از آموزش ابتدایی محروماند را دختران تشکیل می‌دهند.» (BBC/۲۰۰۳)

معرفی

این کتاب که پیشتر در سال ۱۳۷۶ توسط انتشارات نگاه به چاپ رسیده شامل مختصری در مورد نویسنده، پیشگفتار، مقدمه، دو بخش اصلی (کلیشه‌های تبعیض جنسی در جامعه و مدرسه و پاکسازی کتابهای درسی و

بخش اول: کلیشه‌های تبعیض جنسی در جامعه و مدرسه

این بخش شامل دو فصل است: کلیشه‌های تبعیض جنسی در جامعه و کتابهای کودکان و کلیشه‌های تبعیض جنسی در مدرسه و کتابهای درسی. فصل اول به کلیشه‌های تبعیض جنسی موجود در خانواده، هم‌سن‌وسالان،

بازار کار، رسانه‌های گروهی و کتابهای کودکان و نوجوانان اختصاص دارد. کلیشه از نظر و سستاکوف عبارت است از:

«گرایش به یکنواختی و یکسان‌سازی، یعنی حذف خصوصیات فردی و تفاوتها و نبود کامل روحیه انتقادی در مباحثه و ابراز عقیده» (ص ۲۴). از نظر میشل از میان نظام‌های خرد مذکور، خانواده مؤثرترین عامل انتقال تبعیض جنسی است.

در فصل دوم مؤلف به بررسی کلیشه‌های تبعیض جنسی در کتابهای درسی از قبیل ریاضی، ادبیات، فیزیک، علوم و زیست‌شناسی در سطوح متفاوت تحصیلی و در کشورهای مختلف می‌پردازد. به اعتقاد او این کلیشه‌ها در گرایشهای آموزشی دختران جوان اثر می‌گذارد، در برداشت هر جنس از دیگری مؤثر است و باعث شکل‌گیری پدیده «ترس از موفقیت» در دختران می‌شود و از سطح خلاقیت آنها می‌کاهد. در ادامه دو دسته تصاویر شامل کلیشه‌های تبعیض آمیز و تبعیض ستیز به چشم می‌خورد.

بخش دوم: پاکسازی کتابهای درسی و کتابهای کودکان از تبعیض جنسی

این بخش شامل چهار فصل است و به شناسایی تبعیض جنسی در کتابهای کودکان و کتابهای درسی، تهیه و انتشار کتابهای کودکان و کتابهای درسی تبعیض ستیز و اقدامات لازم برای زدودن تبعیض جنسی هم در نظام آموزشی و هم در بیرون از این نظام می‌پردازد.

آندره میشل در فصل سوم: شناسایی تبعیض جنسی در کتابهای کودکان و کتابهای درسی با تأکید بر اینکه هدف مدرسه شکوفا کردن استعدادهای دختران و پسران است (چیزی که با وجود این همه کلیشه در مدرسه و کتاب ممکن نیست)، هر تلاشی برای برقراری برابری جنسی را شامل کوششی دوگانه می‌داند: «از یک سو زدودن کلیشه‌های تبعیض جنسی و از سوی دیگر تشویق و ترویج تصویری مثبت که به دختران و زنان ارزش می‌بخشد.» (ص ۹۰). به همین دلیل یک راهنمای تحلیلی برای بررسی تبعیض جنسی در کتابها ارائه می‌شود که شامل سه بعد است: الف - تحلیل کمی محتوا که تعداد افراد مذکر و مؤنث را در عنوانها، متنها و تصاویر نشان می‌دهد. ب - تحلیل کیفی محتوا که بررسی مقایسه‌ای صفات خاص اشخاص مذکر و مؤنث است.

ج - تحلیل تبعیض جنسی در دستور زبان شامل تبعیض جنسی در کاربرد واژگان و قواعد دستوری. ادامه بحث ارائه گزارشهای مختلف از تبعیض جنسی کتابهای درسی در

سه بعد مذکور است.

فصل چهارم (انتشار کتابهای کودکان و کتابهای درسی تبعیض ستیز) راهکارهایی را برای آفرینش آثار تبعیض ستیز به خواننده معرفی می‌کند. این راهکارها مواردی از قبیل تقسیم عادلانه نقشهای متفاوت زنان و مردان در خانواده، زندگی شغلی، نقشهای اجتماعی و سیاسی، تقسیم عادلانه خصوصیات مثبت و منفی میان هر دو جنس و پرهیز از تبعیض جنسی در واژگان و دستور زبان را شامل می‌شود.

در فصل پنجم (اقدامات ضروری برای پاکسازی نظام آموزشی از تبعیض جنسی) میشل اقدامات تبعیض ستیز در نظام آموزشی را شامل اقدامات در حوزه‌هایی مثل

وزارتخانه‌ها یا اداره‌های آموزش و پرورش و فرهنگ، کارکنان اداری و غیرآموزشی مدارس، آموزگاران، مربیان، مشاوران تربیتی و شاگردان معرفی می‌کند. او مهم‌ترین نقش برای

پیکار با تبعیض جنسی را برعهده وزارت آموزش و پرورش و فرهنگ می‌داند که کنترل نظام آموزشی را برعهده دارند.

بر مبنای فصل ششم (اقدامات ضروری

در بیرون از نظام آموزشی برای زدودن تبعیض

جنسی) این اقدامات باید در بین پدیدآورندگان

کتابهای درسی و کتابهای کودکان، خریداران، انجمنها،

اتحادیه‌ها و رسانه‌های گروهی انجام گیرد. به نظر

مؤلف رهنمودهای لازم با در نظر گرفتن اینکه انتشار

کتابهای کودکان و کتابهای درسی زیر نظر کدام سازمان (دولتی یا خصوصی) باشد، متفاوت است.

رهنمودها شامل اتخاذ سیاست

دوگانه پیشگیری (ندادن مجوز به

انتشار کتابهای حامل تبعیض

جنسی) و پرورشی (تشویق

نویسندگانی که آثارشان بر اساس

برابری جنسی خلق شده است)،

روی آوردن به نویسندگان زن، ایجاد

انجمنهایی که به زنان آموزشهایی

حرفه‌ای بدهند و بالاخره اقدامات

بسیار مهم رسانه‌های گروهی است.

چرا که به اعتقاد ساروجینی بیزاریا:

«رسانه‌ها در آموزش بی‌سوادان و

نوسودان، نقشی تعیین کننده دارند.

در واقع اگر ابزارهای دیداری - شنیداری ناقل پیامهای تبعیض آمیز

باشد، کارهای انجام شده در مورد

کتاب و برنامه‌های درسی به سرعت بی‌نتیجه می‌شود.» (ص ۱۷۲)

در حال حاضر سه پنجم از مجموع

یک صد و چهار میلیون کودکی را

که در سطح جهان از آموزش ابتدایی محروم‌اند

دختران تشکیل می‌دهند

در فصل دوم مؤلف به بررسی کلیشه‌های

تبعیض جنسی در کتابهای درسی از قبیل ریاضی،

ادبیات، فیزیک، علوم و زیست‌شناسی

در سطوح متفاوت تحصیلی و

در کشورهای مختلف می‌پردازد

دستور زبان شامل تبعیض جنسی در کاربرد واژگان و قواعد دستوری.

ادامه بحث ارائه گزارشهای مختلف از تبعیض جنسی کتابهای درسی در

این پژوهش با روش تحلیل محتوای کتابهای کودکان و کتابهای درسی انجام شده به طوری که با یک تقسیم بندی دقیق موضوعی تمام فعالیتهای زنان و مردان را در کتابها مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است

نقد

کتاب در دو بعد صوری و محتوایی قابل نقد و بررسی است.

الف - نقد صوری

چنانکه اشاره شد همین کتاب پیش‌تر (سال ۱۳۷۶) توسط انتشارات نگاه به چاپ رسیده، لذا لازم بود ناشر مقدمه‌ای به کتاب اضافه و در آن به چاپ قبلی اشاره کند تا خواننده بداند که این کتاب همان کتاب است، اگر تغییری در آن اعمال شده، کدام است. و ضرورت چاپ مجدد آن چیست؟ البته از مقایسه چاپ قبلی و اخیر مشخص می‌شود، کتاب از لحاظ محتوایی و حتی صوری تغییری نکرده است. حتی این مزیت چاپ قبلی که در فهرست مطالب سرفصلها برجسته‌ترند، در چاپ اخیر حفظ نشده و با توجه به اینکه کتاب دارای عنوانهای فراوان اصلی و فرعی است، بهتر بود یا این ویژگی در چاپ جدید حفظ می‌شد و یا به طریق خاصی شماره‌گذاری می‌شد تا خواننده بتواند با یک نگاه تقسیم‌بندی موضوعی را به ذهن بسپارد و تا انتها خط سیر کتاب را تعقیب کند. نکته دیگر اینکه تنها سرفصلها دارای شماره صفحه است و زیر فصلها شماره صفحه ندارند. (مثلاً موضوعات ما بین صفحات ۹۳ تا ۱۲۱ فاقد شماره صفحه‌اند) و خواننده برای پیدا کردن هر زیر موضوع باید صفحات زیادی را ورق بزند.

در انتهای کتاب فهرست کتابهای برگزیده بدون هیچ توضیحی آمده است. حال آنکه مؤلف باید توضیح کوتاهی درباره کتابهای برگزیده، نحوه گزینش و میزان اهمیت آنها با یک تقسیم‌بندی موضوعی ارائه می‌داد. کتاب فاقد نمایه موضوعی است و با توجه به تقسیم‌بندیهای موضوعی فراوان کتاب لازم بود یک نمایه موضوعی به کتاب اضافه شود. اسامی متعدد مورد اشاره در کتاب نیز خلأ نمایه اسامی را هر چه برجسته‌تر می‌سازد.

در آخر اینکه کتاب از فرانسه ترجمه شده است بنابراین یک واژه نامه فرانسه - فارسی می‌توانست خواننده را با بسیاری از واژه‌های اصلی آشنا کند.

ب - نقد محتوایی

مترجم که پیش‌تر آثار فراوانی را در حوزه علوم اجتماعی به فارسی ترجمه کرده و از کارنامه خوبی در این زمینه برخوردار است، به خوبی از عهده ترجمه برآمده، به طوری که متن روان و به راحتی قابل فهم است.

پیکار با تبعیض جنسی یکی از محدود کتابهای قابل توجه در این زمینه است که به خوبی نشان می‌دهد تبعیض جنسی با اتکا به ارقام و آمار مسئله‌ای جهانی است. جای جای کتاب شواهد حاکی از تسلط مردان بر زنان در خانواده،

اقتصاد، سیاست، دین و فرهنگ است. این وضعیت در کشورهای در حال توسعه به شدت وخیم‌تر است. بسیاری از برنامه‌های این کشورها برای پیکار با تبعیض جنسی به دلیل عدم آگاهی افراد و مسئولان بی‌نتیجه می‌ماند.

این پژوهش با روش تحلیل محتوای کتابهای کودکان و کتابهای درسی انجام شده به طوری که با یک تقسیم بندی دقیق موضوعی تمام فعالیتهای زنان و مردان را در کتابها مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. اما چند ایراد نیز به کتاب می‌توان وارد کرد از جمله: تقسیم‌بندیهای موضوعی تکراری و خسته‌کننده سطح آن را در حد یک توصیف صرف نگاه می‌دارد. مؤلف می‌توانست بحثهای نظری (نظریه‌های موجود) را به این کتاب اضافه کند و به غنای آن بیفزاید و سپس پژوهش خود را با تکیه بر یکی از این نظریه‌ها پیگیری کند.

البته میشل به عنوان یک فمینیست به مسئله می‌نگرد. اما بهتر بود تحلیل محتوای خود را در یک چارچوب نظری مشخص‌تر پیش می‌برد. و بالاخره اینکه در مبارزه با تبعیض جنسی نقش عمده و اساسی بر عهده جنبشهای اجتماعی زنان است و این پیکار با توجه به زمینه‌های تاریخی تبعیض جنسی که در تار و پود جامعه ریشه دوانده است، به راحتی به ثمر نمی‌نشیند. امروزه با توجه به تمام تلاشهایی که انجام شده تنها مظاهر تبعیض جنسی تغییر شکل پیدا کرده است: «سرکوبی زنان حدود هشت هزار سال است که استمرار داشته است، یعنی از آغاز عصر نوسنگی میانه که کشاورزی با خیش جای کشاورزی با کج بیل را گرفت و شکار و گردآوری خوراک به عنوان شیوه‌های اساسی تولید جای خود را به کشاورزی بخشید». (میشل، ۱۳۷۲: ص ۱۳۷)

پی‌نوشت:

- ۱- مشخصات کتابشناختی آنها به شرح زیر است:
- میشل، آندره (۱۳۵۴) جامعه‌شناسی خانواده و ازدواج. فرنگیس اردلان. تهران: انتشارات دانشکده علوم اجتماعی ۱۳۵۴.
- میشل، آندره (۱۳۷۲) جنبش اجتماعی زنان. هما زنجانی زاده. مشهد: نشر نیکا، ۱۳۷۲.

منابع:

- ۱- استوارت میل، جان (۱۳۷۷) کنیزک کردن زنان. خسرو ریگی. تهران: بانو.
- ۲- میشل، آندره (۱۳۷۲) جنبش اجتماعی زنان. هما زنجانی زاده. مشهد: نیکا.
- 3- BBC (2003)
- http://BBCPERSIAN.com (1382/8/19) دختران در تبعیض جنسی به سر می‌برند.